

Azərbaycan xalq geyimlərinin Qərbi Avropa səyyahlarının gündəliklərində təsviri

Sayad Mehtizadə

(Bakı Dövlət Universiteti)

sayad.mehtizade@gmail.com

Açar sözlər: geyim, parça, səyyah, mədəniyyət, Avropa

Geyim maddi mədəniyyətin hər bir xalqı müəyyən dərəcədə fərqləndirən bir formasıdır. O “geyim əxlaqı” adlanan bir fenomeni də doğurmuşdur. Geyimlər Azərbaycan xalqının maddi mədəniyyətinin əhəmiyyətli bir ünsürüdür (2, s.140). Geyim etnik xüsusiyyətləri, xalqın məişətini, bədii zövqünü, yaradıcılıq təxəyyülünü özündə əks etdirir.

XV-XVII əsrlərin Qərbi Avropa müəllifləri müşahidəçi ruhlu olduqlarına görə, Azərbaycana səyahətləri gedişində yerli əhalinin geyim tərzini, gigiyenasını, bəzək və zinət əşyalarını, hətta saç düzümlərini, kişilərin tərəş qaydalarını haqqında da qeydlər etmişlər. Təbii ki, bu məlumatlar orta əsrlərdə Azərbaycan əhalisinin geyim tiplərini ayırmaq, onların təsnifatını aparmaq, hər bölgənin xüsusiyyətini müəyyənləşdirmək üçün yetərli deyildir. Lakin, həmin məlumatlar orta əsrlərdə Azərbaycan xalqının geyim mədəniyyətinin ümumi səciyyəsinə təqdim etmək üçün kifayətdir.

Qərbi Avropa müəlliflərinin qeydlərindən bəlli olur ki, bu dövrdə Azərbaycanda sənətkarlığın yüksək səviyyəsi satış məhsullarının çeşidinin artırılmasına imkan verirdi və geyim materialları içərisində yun və ipək parçalar əsas yer tuturdu. Yun parça “*suf*” adlanırdı və hətta digər ölkələrə də geniş miqyasda ixrac olunurdu. Həm yerli, həm də xarici bazarlarda ən geniş yayılmış ipək parçalar *atlas*, *tafta*, qırmızı rəngli və damalı *darai*, *zərbafta* hesab edilirdi. Geyimlərin hazırlanmasında “*qutni*” adlı pambıq parçalardan, “*qələmkar*” və “*bəhramuri*” adlı çit parçalardan da istifadə olunurdu.

Azərbaycana ticarət məqsədilə gəlmiş Qərbi Avropa müəlliflərinin məlumatları təsdiq edir ki, Azərbaycan əhalisi mahud parçadan da istifadə edirdi. Məsələn, XV əsrin 60-cı illərində Azərbaycanda olmuş ingilis taciri Artur Edvardsın təqdim etdiyi siyahıda İngiltərədən Səfəvi dövlətinə ixrac olunan malların içərisində *karazeya* və zərif qırmızı *mahudun* da adı çəkilir (1, s.226). Artur Edvardsın məktublarından birində Səfəvi şahı I Təhmasibin İngiltərədən öz dövlətinə ixrac olunmasını istədiyi mallar içərisində məxmərin müxtəlif növlərinə və rənglərinə (qırmızı, yaşıl və qara rəngli məxmərə) təsadüf edilir. İngilis taciri yazırdı ki, “əlahəzrət bu rəng parçaları ona görə istəyir ki, onların istehlakçısı çoxdur. Bu cür parçalar Kaşan şəhərində isteh-

sal olunurdu, lakin onların keyfiyyəti aşağıdır” (1, s.235). Şah I Təhmasibin istədiyi parçalar siyahısında tünd qırmızı və qırmızı karazeyanın (mənbdə - *western karsies*), sarı, al qırmızı, açıq yaşıl rəngli mahudun, kətan parçanın da adı çəkilir (1, s.235-236).

Bu məlumatlar Azərbaycan əhalisinin geyiminə böyük önəm verməsindən, al rəngləri daha çox sevməsindən xəbər verir. Kətan və pambıq parçalardan daha çox kişi və qadın alt geyimlərinin hazırlanmasında istifadə olunurdu. Al rəngli ipək və məxmər, yun parçalardan isə üst geyimləri hazırlanırdı. Səyyahlar bu geyimlərin çox baha olduğunu xüsusilə qeyd etmişlər. Məsələn, XV əsrin diplomatı İosafat Barbaro Təbrizdə olarkən Ağ-qoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin ona ipək libas göndərdiyini bildirir, həmin libası belə təsvir edir: “Şah mənim üçün ipək libas, yəni qızıl işləməli bir qaftan göndərdi. Bel nayihəsinə qədər uzanan ipək bir şal və *bombazine** adlı zərif bir qumaş idi. Onun ən azı 200 dukat dəyəri vardı” (3, s.70). Bu təsvirinə davam etmiş İosafat Barbaro yazmışdır ki, Uzun Həsən “məne göstərmək üçün qaftanları gətirməyi əmr etdi. Qaftanlar sırmalı, ipək və yun parçalardan idilər. Astarları ipəkdən, çox gözəl olan kürkləri isə samur xəzindən idi ... Şah “bizim libaslarımız çox gözəldir, lakin bir az ağırdır” dedi” (3, s.76).

Qeyd edək ki, Azərbaycan kişilərinin geyimləri XV-XVII əsrlərin Qərbi Avropa sakinləri üçün xeyli təəccüblü idi. Buna görə də onlar həmin geyimləri çox zaman bəyənmirdilər. Məsələn, Adam Oleari yazırdı: “Onların geyimləri bədənlərindən boş sallanır və səliqəsizdir. Uzaqdan kişiləri qadınlara bənzətmək olar... Kişilər başlarına iri, enli sarmaları olan, çit yaylıqdan düzəldilən çalma qoyurlar. Bu yaylıqlar “mendil” adlanır. Həmin yaylıqlar rəngli zolaqlarla toxunur. Bəziləri qızılı saplarla tikilir və uzunluğu 16-18 dirsək olur, ruhanilərin, xüsusilə hafizlərin çalma sarıqları, geyimləri kimi ağ olur ...

Seyidlərin çalmaları yaşıl rəngdədir. Bəziləri başına yun papaq qoyur. Həmin papaqların üzü Buxara qoyununun yunundan olur (qaragül dərisindən hazırlanan “*buxara papaq*” – S.M.) ... Bu cür çalmaları və papaqları kişilər qışda da, yayda da qoyurlar. Çox maraqlıdır ki, onlar ən isti yay günlərində başlarının belə istidə qalmasına necə dözürlər?.. Kişilər rəngli çit və ya ipək parçadan tikilmiş uzun qaftanlar geyirlər. Çit köynəklər tikmə güllərlə bəzədilir... bel nayihəsini xüsusi yaylıqla və yaxud kəmərlə bağlayırlar. Buna “darkisə” (Olearidə *tzarkesi* – S.M.) deyirlər. Çünki uzunluğu 4 dirsək olur. İmkani olan *şal* da bağlayır... Şah və bütün əsilzadələr təsvir edilən köynəyin üstündən qısa plaş və ya kopyuşon geyirlər. Buna “*kürdü*” deyirlər. Bu plaşlar bizim qadınların kürkləri kimi qolsuz olur. Ətəyi sincab xəzi

* Qeyd. *Bombazine* və ya *bombazine* – yundan və ipəkdən hazırlanan qumaş növü idi.

ilə tikilir... Şalvarları çit parçadan olur, dizləri dar tikilir, boş bədənə geyilir, qaytanla yığılır. Onların corabları mahuddandır və heç bir bəzəyi yoxdur” (5, s.770).

Adam Olearidən 100 il öncə Azərbaycanda olmuş Mikele Membre isə yazmışdı: “Sufinin (Səfəvi şahının – S.M.) əyanları, bütün sufilər (Səfəvilər nəslə – S.M.) gecə-gündüz başlarına onun babasının qoyduğu 12 zolaqlı, “Sultan-Heydəri” adlanan qırmızı papaq qoyurlar. Sonralar Şah İsmayıl bu papağın biçimini dəyişdi. Şaha yaxın olanlar, onun ən sevimliləri və onunla tez-tez ünsiyyətdə olan şəxslər başlarına qara, qırmızı və yaşıl məxmərdən papaq qoyurlar. Onların paltarları osmanlılarınki kimi dar deyil, paycami kimi gendir... Onlar başlarına qoyduqları çalmaların üzərinə firuzə və yaqutla bəzədilmiş qızıl zolaq da taxırlar. Bəziləri üç və ya dörd qızıl zolaq vurur. Onlar aşağı qismi qiymətli daşlarla bəzədilmiş qızıl lələklər də taxırlar. Şah şənliklər keçirdiyi zaman onların hamısı belə geyinir” (7, s.46-47).

Yenə Mikele Membredə şah Təhmasibin və əyanlarının geyimi ilə bağlı oxuyuruq: “Şah başına çalmadan papaq qoyur. Bu papaq başdan ayağa ağ parça ilə sarınmışdır. Beləliklə, bu çalmanı hədiyyə kimi alanların hamısı onu 3 və ya 4 gün belə qoyur, sonra isə onu başqa cür bağlayırlar. Onlar bu cür bağlama üsulunu “şah dəsturu” adlandırırlar. Üskü (Təbriz yaxınlığındakı kəndin adı – S.M.) seyidləri, eləcə də Qazi Cahan (şah Təhmasibin vəziri – S.M.), şahın qardaşları və qorçilər başlarına şahın qoyduğu tacdan qoyurlar. Şahın özü verməyincə, onlardan heç kim məxmər tac, qızıl kəmər, qızıl mehtərə, başlarında lələklər, qızıl qınlı qılinc gəzdirə bilməzdilər” (7, s.62).

Mikele Membre Azərbaycan qadınlarının geyimləri ilə bağlı yazır: “Onların qadınları gözəldir və gözəl geyinirlər. Boyunlarına gözəl, böyük və yumru mirvari boyunbağı taxırlar” (7, s.52).

Avropalılar Azərbaycan qadınlarının zinət əşyalarını görüb-bəyəndiklərindən onları öz ölkələrinə də aparırdılar. Azərbaycandan gətirilən daşqaşlar, zinət əşyaları avropalıların məişətinə daxil olmağa başlayır. Azərbaycan qadınlarının boyunlarını bəzəyən mirvari Venesiya qadınlarının da bəzək-düzək dünyasını zənginləşdirirdi” (4, s.239).

Adam Olearinin təsvir etdiyi qadın geyimləri isə xeyli cəlbedicidir və görünür ki, müəllifin özünün də xoşuna gəlmişdir: “Qadınların geyimi kişilərinə nisbətən yüngüldür və bədənin ətrafına dolanmır. Şalvarları və köynəkləri isə kişilərininki kimidir. Corabları qırmızı və ya yaşıl məxmərdəndir. Başlarında xüsusi bəzəkləri olmur. Saçlarını hörür, birini önə, digərini arxaya atırlar. Boyunlarına iki düzüm mirvari və yaxud boyunbağı salırlar... Qadınlar küçəyə çıxarkən üzlerini açıq qoymurlar və başdan ayağadək uzanan ağ örtüyə bürünürlər” (5, s.771-772).

Avropalı müəlliflərin əsərlərində Azərbaycan qadın geyimlərinin təsviri məhz buna görə (yəni qadınların bayırda örtülü olmasına görə) ətraflı deyil. Lakin vasitəli surətdə aydın etmək olar ki, qadın üst geyimləri öz rəngarəngliyi, çoxtipliyyəti ilə seçilmişdir. Xüsusilə zəngin ailələrin qadın libasları bahalı parçalardan (ipək və məxmərdən) olur, qiymətli daş-qaşla, qızıl zینət əşyaları ilə bəzədilir. Qadınlar tərəvətli və gözəl görünmək üçün kosmetik vasitələrdən də geniş istifadə etmişlər. Adam Oleari bu barədə yazmışdır: “Onlar bütün türklər kimi, əllərini həna ilə bəzəyirlər. Bəziləri isə yalnız barmaqlarını və dırnaqlarını həna ilə rəngləyirlər ... Bu cür boyadan toylarda da istifadə olunur və qonaqlara təklif edilir. Həmin boya “həna” (chinne) adlanır” (5, s.766).

Avropalıların Azərbaycanla, həm də Şərqlə tanış olması və qarşılıqlı əlaqələr yaratması onların geyimlərinə də təsir etmişdir. Məsələn, “venesiyalı xanımlar da şərqsayağı qızılı və gümüşü sapla çəkilmiş zərxara parçalardan don geyinməyi sevir və bu cür libasları olması ilə öyünürdülər”. (4, s.239)

Azərbaycan əhalisinin geyimlərini bəyənib-bəyənməməsindən asılı olmayaraq, Qərbi Avropa səyyahlarının təqribən hamısı xalqımızın çox təmizkar olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir. Yan Streys yazmışdır ki, bu ölkədə “hamamlar səhərdən axşamadək dolu olur” (6, s.230). Yan Streysin səlafi (Adam Oleari – S.M.) isə Azərbaycan əhalisini ruslarla müqayisə edib yazırdı: “Azərbaycan əhalisi çox təmizkardır. Həm evlərini, həm *geyimlərini* (kursiv bizimdir – S.M.) təmiz saxlayırlar. Zəngin şəxslərin geyimi bir az kirlənən kimi onu dərhal atırlar. Kasıb əhali isə ruskardan fərqli olaraq, hər həftə paltarlarını yuyur. Rusların paltarı həmişə çirkli olur, Azərbaycan əhalisinin tövlələri rusların evlərindən təmizdir” (5, s.772).

Beləliklə, Azərbaycan mədəniyyətinin təşəkkülünün və inkişaf yolunun öyrənilməsi üçün qiymətli mənbə olan xalq geyimləri həm də XV-XVII əsrlərdə ölkənin ictimai vəziyyətini, xalqın maddi mədəniyyətinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün zəruridir. Bu dövrün Qərbi Avropa səyyahlarının məlumatları təsdiq edir ki, ayrı-ayrı məhəlli fərqlərə baxmayaraq, Azərbaycanın kişi və qadın geyim tipləri Ümumxalq geyim fondunu təşkil etmişdir. Azərbaycan xalqının orta əsr geyimləri onun qədim tarixə və milli-mədəni vəhdətə malik olduğunu sübut edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Английские путешественники в Московском государстве в XVI веке. Перевод с англ. Ю.В.Готье. Москва: Соцэкгиз, 1938, 308 с.
2. Həvilov H.A. Azərbaycan etnoqrafiyası. Oçerklər. Bakı: Elm, 1991, 256 s.
3. Josaphat Barbaro. Anadoluya ve İrana seyahat. Çeviri ve notlar: Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2005, 135 s.

4. Mahmudov Y.M. Azərbaycan diplomatiyası. Bakı: Təhsil, 2006, 416 s.
5. Подробное описание путешествия Гольштинского Посольства в Московию и Персию в 1633, 1636 и 1639 гг., составленное секретарем посольства Адамом Олеарием / Перевел с немецкого языка П.Барсов. Изд. Императорского Общества истории и древностей России при Московском Университете. Москва, изд. Университетской типографии, 1870, 1070 с.
6. Стрейс Я.Я. Три путешествия / Перевод Э.Бородиной. Москва: Соцэкгиз, 1935, 383 с.
7. Venesiyalılar Şah Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenso Alessandri). Bakı: Təhsil, 2005, 112 s.

Summary

Azerbaijani national clothing in the diaries of western travelers

Sayad Mehtizadeh

Clothing reflects the cultural heritage and traditions of each nation. Azerbaijani people paid special attention to linen, cotton and silk. Beautiful samples of clothes made from these tissues lead to Europeans' delight. Golden and silver jewelry of Azerbaijani women attracted attention of Europeans and went into their everyday life. The medieval clothing of Azerbaijani people confirms the fact of having of our people an ancient history and national-cultural unity.

Key words: clothing, fabrics, traveler, culture, Europe

Резюме

Азербайджанская народная одежда в дневниках западноевропейских путешественников

Саяд Мехтизаде

Одежда отражает в себе культурное наследие, традиции каждого народа. Льняная ткань, хлопок и шелк, которым население Азербайджана придавало особое значение, а также шитые из этих тканей прекрасные образцы одежды приводили европейцев в восторг. Золотые и серебряные украшения азербайджанских женщин привлекали внимание европейцев и вошли в их быт. Средневековая одежда азербайджанского народа подтверждает факт обладания нашим народом древней историей и национально-культурным единством.

Ключевые слова: одежда, ткань, путешественник, культура, Европа